

ПРИЧИНИ ЗЛОЧИНУ ТА ЗЛОЧИННОСТІ: ПОГЛЯДИ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ФІЛОСОФІВ

Постановка проблеми. Комплексне дослідження причин злочину і злочинності неможливе без їх філософського осмислення. Саме такий особливий спосіб осмислення дозволяє по-особливому розглянути сутність причини злочину, органічно поєднуючи наукове знання і буденну життєву мудрість. Серед багатьох філософських поглядів на причини злочинів і злочинності особливе місце займають погляди представників сучасної соціальної філософії, аналіз яких є необхідністю. У зв'язку з цим автор поставив собі за мету провести аналіз поглядів представників сучасної соціальної філософії на причини злочину та злочинності.

Виклад основного матеріалу. Людина – це істота, яка володіє розумом та ставить перед собою певні цілі. Тому розуміння діяльності людини, яка ставить перед собою певні цілі, є, на нашу думку, однією з важливих проблем методології не тільки кримінології, а й філософії – філософії соціальної. Завдання останньої – не тільки дати відповідь на питання «що є суспільство і яке місце в ньому займає людина?», а дати відповідь на питання «яке місце в цьому суспільстві займає злочинність, що таке злочинність, та ким є злочинна людина?».

На думку Е.А. Позднякова, людині органічно притаманна схильність до всього незвичного і навіть патологічного, вираженням якого є злочин. Злочинність же є найважливішою складною частиною загальнолюдської культури, яка за своєю значимістю і місцем в ній переважає такі її визнані та «викликаючи законну гордість всього прогресивного людства» сфери, як мистецтво, наука, релігія, також одночасно виступаючи «донором» політичної та економічної сфер, або навіть більше – виступаючи їх материнською основою, усунення якої тягне за собою й усунення політичної та економічної сфер. Е.А. Поздняков бере на себе сміливість сказати, що «... злочинність є одночасно і наука, і мистецтво, і ідеологія, і релігія, і політика, і економіка, і спорт, оскільки вона органічно включає в себе елементи всіх цих достойних сфер людської діяльності. Але вона є і дещо більшим, оскільки пронизує собою всі згадані сфери зверху до низу, і без неї не може існувати

жодна з них» [1, с.8-10]. **Отже, злочинності притаманний невід'ємний та органічний зв'язок зі всіма сферами життя людини.**

Причину притаманності такого роду зв'язку злочинності зі всіма сферами життя людини, на нашу думку, Е.А. Поздняков бачить в тому, що злочинність є зворотною стороною моральності людини [9, с.10]. Злочинність, як завжди масове явище, генерується двома основними і нерозривними частинами «єдиного та дивовижного комплексу» - самою людиною і суспільством. Якщо злочинність «генерується» і людиною, і суспільством, то злочинність також «генерує» людину такою, якою вона є, оскільки «... якщо би вона не була такою, то, значить, у минулому (далекому або близькому) людина представляла собою якісно іншу істоту, ніж вона є тепер» [9, с.11,16,17]. **Отже, людина і суспільство «генерують» злочинність так само, як і злочинність «генерує» людину і суспільство.**

Головна увага Е.А. Позднякова зосереджена в такій ланці причинного ланцюга людських вчинків, як «мотив» - безпосередня причина вчинку (привід) [9, с.102]. Таких безпосередніх причин злочинних вчинків людини багато. І серед них, які є предметом пильної уваги кримінологів, він виділяє «...бідність та багатство, прагнення до слави та пошани, несправедливість, нерівноправ'я, приниження, зневажливе ставлення, любов, ненависть, заздрість, марнославство, самолюбство, гнів, користь, наглість, страх, почуття переваги, роздратування, пригнічений стан, надлишок енергії ...» [9, с.86-87]. Останні детермінуються бажаннями та потребами людини - визначаються її природою, над якою сама людина не владна. Завдяки такому ланцюгові детермінацій вчинки людини набувають характеру «необхідно обумовлених» [9, с.103]. **Таким чином, на думку Е.А. Позднякова, сама природа людини визначає її бажання та потреби, які, в свою чергу детермінують її «необхідно обумовлені» злочинні вчинки, «органічно» відображаючи індивідуальну природу людини – її характер.**

Висвітлюючи тісний зв'язок між біологічною природою людини та її природою як істоти культурної, Е.А. Поздняков підкреслює, що зло-

чин є важливим елементом культури, в якому концентрується вся сутність людини [9, с.202]. «Елементом живлення» сфери злочинності виступає «творча уява» [9, с.239,346]. Уява є тією сферою, всередині якої, людина створює «куміри-фетіши», рахунку яким немає та яким після їх створення вона починає поклонятись: «... всілякі речі, ідоли, гроші, ідеї, витвори мистецтва, артисти, художники, творіння техніки, їжа, вино та ін.» [9, с.330]. **Отже уява – це хвороба розуму, одним з наслідків якої є злочин.**

У тісному зв'язку з уявою перебувають емоції та пристрасті – рушійні сили різних вчинків людини, в тому числі й злочинних. Крім того уява може виступати для емоцій та пристрастей: 1) головним збудником та 2) рушійною силою. І якщо так, то «жвавість» уяви (разом із зовнішніми обставинами) визначає темперамент людини, від якого залежить сила її емоцій. Так само «жвавість» уяви людини (разом із зовнішніми обставинами) визначає «ненаситність» бажань та жадань людини, які стоять над її пристрастями [9, с.245-247]. Захищаючи таку позицію, Е.А. Поздняков пише, що сьогодні розум людини завдяки надзвичайній «жвавості» уяви немов би відокремився від плоті і навіть від центральної нервової системи [9, с.249]. Поряд зі «жвавістю» уяви, Е.А. Поздняков досліджує таку категорію, як «безмірність» уяви, проводячи паралель з «безмірністю» егоїзму, в якому бере свій початок більша частина вчинків людини [9, с.261]. Додамо, що взаємозв'язок уяви (фантазування) та кримінальної активності індивіда розглядається і в кримінологічній літературі. Так, Д.В. Жмуров у статті «Уява і злочин» дійшов висновку, що уява і злочин поєднуються різнопланово і неоднозначно. На його думку, кримінальна уява є компонентом свідомості індивіда з вже сформованою антисуспільною спрямованістю – вона є лише відображенням злочинного досвіду і наявних негативних установок – закладена до стилю та образу мислення злочинця. Також, вважає Д.В. Жмуров, уява може сприяти формуванню криміногенних деформацій свідомості, які, в свою чергу, вже і приведуть індивіда до злочину – уява, згідно психологічної концепції причинності, є «формуючою умовою» індивідуальної злочинної поведінки. І крім того, уява як форма суб'єктивного переживання може виступати одним з мотивуючих факторів діяльності, поряд з потребами і мотивами, які визначають спрямованість поведінки – уява є частиною мотивації – уява є елементом злочинної поведінки [6, с.22].

В результаті аналізу поглядів Е.А. Позднякова, ми можемо дійти висновку, що, на його думку, **першооснова причинності вчинків людини – це природа людини, насамперед, ментальна і психічна. Індивідуальна природа людини – її характер – пов'язана та взаємообумовлена уявою, виступає внутрішнім детермінантом поведінки людини, визначає індивідуальну схильність людини до того чи іншого типу поведінки [9, с.272,274,277], а отже й злочинного.**

Повертаючись до висвітлення ролі уяви в механізмі вчинення злочину, зазначимо, що іспанський філософ та соціолог **Jose Ortega y Gasset** (1883-1955), представник Мадридської школи соціальної філософії, у книзі «Людина та люди» [11] писав, що завдяки уяві людина створює власні проекти, розриваючи тим самим тенета звичаїв, а творча діяльність «обраних» особистостей, здатних силою уяви створити щось нове і енергійною дією створити новий звичай, є джерелом розвитку суспільства. Людина народжується в колективі зі своїми сталими для колективу звичаями. Колектив є носієм всіх систем та способів поведінки, які відбиваються в людині, які дають їй можливість «творити» - «присвячувати себе буттю особистостями». В цьому Ortega бачить позитивну регламентацію поведінки, яка також спрямована проти антисуспільних сил. Однак, зазначає, що людина є настільки соціальною істотою, наскільки й антисоціальною. Тому, надання можливості людині «творити» не завжди є соціально-корисним для системи звичаїв. А окремі прояви людської «творчості» є для неї небезпечними. Як наслідок, система звичаїв захищає себе, здійснюючи вплив на індивідів, знищуючи найбільш небезпечних. На думку Ortega, існування механізму знеособлення в суспільстві є в цілому виправданим [8, с.134]. **Отже злочин, як впливає з судження Ortega, є результатом прояву «творчості» людини (завдяки її уяві) як певного способу поведінки. Злочинець – це особистість, яка виходить за рамки «сталих звичаїв» суспільства – «творець» нового звичаю - злочинного.**

Аналізуючи працю Ortega також можна зрозуміти причини окремих видів злочинів насильницького характеру, наприклад, тероризму. Ortega пише, що через закони і приписи держава виступає як система влади, насильства. Так, якщо державні інститути відповідають суспільству, то тиск «сильних» звичаїв держави людиною майже не відчувається. Але як тільки державні інститути починають тиснути на суспільство поза його волю і бажання – відбувається нав'язу-

вання своєї, «державної» волі індивідам і суспільству в цілому. Зазвичай, такий процес втручання держави в справи суспільства відбувається в кризові епохи – коли відбувається занепад традиційних інститутів, криза культури, системи вірувань. Як наслідок, відбувається поява «людини маси», яка бачить єдиний вихід з ситуації – насильницькі дії [8, с.135-136; 10, р.128].

Звинувачуючи у вчиненні злочину саму людину, **Е.А. Поздняков** переносить характер звинувачення в існуванні злочинності на саме суспільство не як «причини», що породжує злочини, а як на «творця» умов, при яких здійснюються злочинні прояви людини, всередині якої і лежить «причина» [9, с.445-446]. Цивілізація – двигун злочинності, а в той же час злочинність – один із найбільш вражаючих і найважливіших аспектів розвитку цивілізації [9, с.374]. **Е.А. Поздняков** також вважає, що перетворення злочинності в професійний вид діяльності є важливою характеристикою цивілізаційного етапу в розвитку суспільства [9, с.383]. Крім того, на думку філософа, сама злочинність в різних її формах і проявах стає загальним для всіх цивілізованих країн стилем та образом життя [9, с.386], вона не тільки слідує сліпо за науково-технічним прогресом, але, як правило, випереджає його, примушуючи сам прогрес слідувати за собою [9, с.389-390]. Розвиток цивілізації «вглиб та вшир» робить всі суспільства більш неоднорідними у класовому, етнічному та конфесійному відношеннях, результатом чого є зростання внутрішніх соціальних конфліктів, одним з найбільш загальних показників яких є зростання злочинності [9, с.395]. Соціофілософська позиція російського вченого **Е.А. Позднякова** представляється вельми цікавою, як і позиція **В.А. Бачініна**.

В.А. Бачінін вважає, що з тих пір, як існують цивілізація і культура, людина вимушена жити і діяти всередині створеного ними нормативно-ціннісного простору. Тому, перебуваючи всередині цього простору, її діяльність піддається впливу створеної нею ж соціальних норм та цінностей (шляхом спрямування, регулювання, посилення, гальмування, стримування). Існує два завдання цих норм і цінностей: 1) стимулювання творчої діяльності людини; 2) блокування деструктивних намірів і зусиль людини. На думку **В.А. Бачініна**, в тих випадках, коли функція блокування не спрацьовує і людські дії виходять за межі правових норм цивілізаційного співжиття, виникає феномен злочину [1, с.451].

Отже, цивілізація є первинною за злочин, злочинність. В цьому погляди **Е.А. Позднякова**

збігаються з поглядами **В.А. Бачініна**. Саме критерій «наявності цивілізації» служить у нього для розрізнення людей від тварин, які цивілізації не мають, як і злочинів, відповідно. На підставі цього **В.А. Бачінін** і робить висновок про **первинність цивілізації та вторинність злочинності**: «Тільки порушення встановлених цивілізацією правових норм і законів перетворює людину в злочинця» [1, с.451].

Сам злочин розглядається **В.А. Бачініним** в двох якостях: 1) злочин як наслідок «аномальний»; 2) злочин як наслідок «закономірний та неминучий».

Розглядаючи злочин як «наслідок, породжений цивілізацією», **В.А. Бачінін** бачить в ньому соціальну аномалію, яка радикально протирічить нормам, у відповідності з якими існує цивілізоване суспільство. «Аномальність» полягає у запереченні, деструкції, яку несе в собі злочин, що перетворює його на «чужорідне утворення в соціальному тілі цивілізації». Як «закономірний та неминучий» наслідок злочин стає в результаті набрання сутності «похідного», «породження цивілізації» [1, с.451].

Вчений виділяє декілька соціальних функцій, які виконує злочинність (як різновид соціальної діяльності) всередині цивілізаційної системи: 1) дозвіл певним категоріям суб'єктів реалізувати свої трансгресивні схильності; 2) випробовування міцності і надійності нормативно-ціннісної структури цивілізації; 3) окреслення неналежних, девіантних ліній ймовірного розвитку цивілізації [1, с.459-460]. Крім того, вважаючи злочин однією з найнебезпечніших форм деструктивного активізму індивідів і груп [2, с.331], виділяє його: 1) релігійні (демонологічні) каузо-моделі; 2) антропогенні каузо-моделі; 3) синергетичну детермінацію [1, с.461-525].

Але чому людина вчиняє злочин? На думку **В.А. Бачініна**, злочини, які вчиняються людьми, представляють собою наслідки не тільки соціальних причин (явних та безпосередніх), але є похідними глибинних процесів, які відбуваються в світі. Він переконаний, що найважливішою вихідною підставою, яка обумовлює виникнення абсолютної більшості причин злочинів – початкова недосконалість соціального світу в цілому, яка в повній мірі поширюється на людину, суть якої: «Світова дисгармонія постає в соціальному житті як постійно присутня загроза і впадання в стани аномії та дисномії, коли «анти-норми» переміщуються з периферії соціального світу в його епіцентр і починають тяжіти над ним» [3, с.218]. Такий процес «переміщення «ан-

тинорм» в епіцентр соціального світу несе ознаки кризи, при якій людині стає складніше зробити вибір між «ціннісними системами та соціальними імперативами» і як наслідок робить помилки у моральному виборі. Більша ймовірність помилки спостерігається у перехідних епохах - перехрестях різних історичних тенденцій і можливостей [3, с.218-219].

В.В. Михайлов в праці «Соціальні обмеження: Структура і механіка придушення людини» визначає соціальні обмеження як прояв необхідності у виді системної сукупності експліцитних (явних) та імпліцитних (прихованих) соціокультурних правил і норм, моделей поведінки, стереотипів мислення, засобів, способів, а також результатів самовираження людей, яким свідомо або несвідомо підкоряються люди і за межі яких вони не можуть або не бажають виходити навіть тоді, коли це необхідно для них самих або суспільства, в якому вони живуть [7, с.27].

Досліджуючи проблему зняття соціально-демографічних соціальних обмежень як виду соціальних обмежень, В.В. Михайлов бачить її розв'язання через створення вертикальної соціальної мобільності, але такої, яка би дозволяла будь-якій людині зайняти саме те соціальне місце, яке найбільш відповідало б рівню розвитку її здатностей, її освітній та професійній підготовці та ціннісно-цільовим орієнтаціям. Він пише, що суб'єктивно цей вид соціальних обмежень найбільш гостро починає відчуватись, коли людина знаходиться не на своєму місці – її бажання не відповідають її соціальному статусу. **Саме такі люди (бажання яких не відповідають соціальному статусу) стають джерелом соціального конфлікту – злочину.**

Вихід з цієї ситуації В.В. Михайлов бачить у відмові від орієнтації на пристосування до безособових та соціально-виробничих потреб, які насправді є потребами владних соціальних груп, і перехід до творчо-самореалізаційних установок, які сприяють особистісному та професійному саморозкриттю. У зв'язку з цим він поділяє структурно-демографічні обмеження на: 1) справедливі – дають можливість людині знаходитись на своєму місці; 2) несправедливі – заважають людині знаходитись на своєму місці. Але головний висновок В.В. Михайлова полягає в тому, що реалізація ідеалу «людина на своєму місці» є виконанням принципу «від кожного за здібностями, кожному за потребами». А в сучасному суспільстві переважає протилежна установка на пристосування до існуючих тенденцій та реалій, яка породжує маси людей, що перебувають не на

своєму місці, і яка веде до системної соціальної деградації, шляхом зростання діяльнісного браку, який виражається у злочинності, корупції, тероризмі [7, с.113]. Отже, на думку В.В. Михайлова, **наслідувально-присосовницька установка як хибний стереотип соціальної поведінки людини призводить до вчинення злочину.**

О.П. Дубнов та В.А. Дубовцев пишуть, що традиційно вважається, що властивості, які породжують злочини, притаманні не всім людям – вони притаманні не законслухняним, благородним, чесним, добрим, нормальним, а ненормальним – які мають відхилення від морально-етичної, культурно-ціннісної, державно-правової норми. Причому норма, на їх думку, завжди була і буде необхідною умовою суспільного і глобального порядку, не зважаючи на те, що норма (релігійна, моральна, правова, політична, економічна) завжди рухома, умовна і не абсолютна. Але тільки умовою, оскільки норма є похідною від суспільно-визнаної та актуальної цінності. Цінності визначають норми, які повинні забезпечити порядок. Сила цінностей визначає силу норм. Слабкість цінностей робить слабкішими дію норм, і, відповідно робить слабкішими самі норми.

В результаті проведеного дослідження «Філософія злочинності: проблеми криміналізації російського суспільства» А.П. Дубнов та В.А. Дубовцев дійшли висновку, що кримінальний суб'єкт з можливого перетворюється в дійсний при умовах соціально-історичного масштабу, які породжують відчуження індивіда від: 1) християнської релігії; 2) державно-політичної влади; 3) приватної і суспільної власності; 4) моралі та культури; 5) світової цивілізації та природи [5].

Jean Baudrillard (1929–2007) в праці «Прозорість Зла» пише, що неприйняття, відторгнення, алергія – це особливий вид енергії – внутрішня енергія, яка зайняла місце негативу і обурення, викликаного незгодою, породжує найбільш незвичні явища нашого часу, серед яких виділяється злочинність [4, с.105]. Вчинити злочин, на його думку, це право людини. Це право – вчинити злочин – він відносить до основних прав людини, поряд з правами на нещасний випадок, на помилку, на зло і т.д. [4, с.130,144]. **Трактуючи вчинення злочину як реалізацію права, а право на злочин як основне право людини, ми робимо висновок, що за Jean Baudrillard-ом злочин – це невід'ємне людини.**

Отже, враховуючи наведене, спробуємо зробити такі **висновки** за результатами проведеного дослідження поглядів соціальних філософів на причини злочину та злочинності: **1.** В цілому

соціальні філософи бачать злочин як невід'ємне людини, а злочинність як невід'ємне суспільства. Цим також можна пояснити наявність невід'ємного та органічного зв'язку злочинності зі всіма сферами життя людини, а також феномен обопільної «генерації» злочинності та суспільства. 2. Природа людини виступає першоосновою причинності її злочинних вчинків. Індивідуальна природа людини виступає внутрішнім детермінантом злочинної поведінки людини, оскільки злочин є результатом прояву «творчості» людини (завдяки її уяві) як злочинного способу поведінки. 3. На думку соціальних філософів, існує залежність кількості джерел та умов для вчинення злочинів від розміру сегментарності суспільства. Крім того, специфіка злочинності визначається рівнем багатства або бідності країни та її населення, а сама злочинність є невід'ємною частиною соціального розвитку та містить продуктивний порядок.

Список літератури

1. Бачинин В.А. Философия права и преступления. – Харьков: Фолио, 1999. – 607 с.
2. Бачинин В.А. Философия права: Конспект лекций. – Харьков: Консум, 2002. – 368 с.

3. Бачинин В.А. Основы социологии права и преступности. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2001. – 308 с.

4. Бодрийяр, Жан. Прозрачность Зла. - М.: Добросвет, 2000. - 258 с.

5. Дубнов А.П., Дубовцев В.А. Философия преступности: проблемы криминализации российского общества. - Екатеринбург, Издательский дом «Ява» 1999. - 141 с.

6. Жмуров Д.В. Воображение и преступность // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. – 2010. - № 4. - С. 20-23.

7. Михайлов В.В. Социальные ограничения: Структура и механика подавления человека. Изд. 4-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2011. – 280 с.

8. Руткевич А.М. Социальная философия Мадридской школы. - М.: Издательство Московского университета, 1981. - 176 с.

9. Поздняков Э.А. Философия преступления. – М., 2001. – 576 с.

10. Ortega y Gasset, Jose (1950). *The Revolt of the Masses*. New American Library, 141 p.

11. Ortega y Gasset, Jose (1963). *Man and People*. Norton, 272 p.

С.І. Нежурбіда

ПРИЧИНЫ ЗЛОЧИНУ ТА ЗЛОЧИННОСТІ: ПОГЛЯДИ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ФІЛОСОФІВ

У статті автор зробив спробу дослідити погляди сучасних соціальних філософів на причини злочину та злочинності. Автор робить висновки про те, що соціальні філософи бачать злочин як невід'ємне людини, а злочинність як невід'ємне суспільства, а природа людини виступає першоосновою причинності її злочинних вчинків.

Ключові слова: злочин, злочинність, причина, людина, суспільство, соціальна філософія.

С.И. Нежурбида

ПРИЧИНЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ПРЕСТУПНОСТИ: ВЗГЛЯДЫ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ФИЛОСОФОВ

В статье автор сделал попытку исследовать взгляды современных социальных философов на причины преступления и преступности. Автор делает выводы о том, что социальные философы видят преступление как неотъемлемое человека, а преступность как неотъемлемое общество, а природа человека выступает первоосновой причинности его преступных поступков.

Ключевые слова: преступление, преступность, причина, человек, общество, социальная философия.

S.I. Nezhurbida

CAUSE OF CRIME AND CRIMINALITY: VIEWS OF CONTEMPORARY SOCIAL PHILOSOPHERS

The author made an attempt to research the views of contemporary social philosophers on causes of crime and criminality. The author have made the conclusions that social philosophers view the crime as inalienable of a human, and the criminality as inalienable of society; and the human nature is the fundamental principle of causality of human's criminal actions.

Key words: crime, criminality, cause, human, society, social philosophy.